

TERSZTYÁNSZKY KÁROLY LOVASSÁGI TÁBORNOK 1915 SZEPTEMBERI FELMENTÉSÉNEK HÁTTERÉHEZ*

A központi hatalmak 1915 őszi, Szerbia elleni hadjáratának az előkészületeit váratlan közjáték zavarta meg: alig néhány nappal a támadás tervezett időpontja előtt felmentették a hadműveletekben részt vevő osztrák-magyar erők zömét tömörítő 3. hadsereg parancsnokát, Tersztyánszky lovassági tábornokot. A leváltás *puszta ténye* tulajdonképpen aligha érdemelne megkülönböztetett figyelmet: az első világháború osztrák-magyar hadseregében egy-egy magas beosztású tábornok felmentése egyáltalán nem számított kivételes eseménynek. A Monarchia hadsereg-főparancsnoksága – az AOK – különösen vesztes hadjáratok után alkalmazta előszeretettel a kritikának e sajátos kifejezési formáját: a sikertelennek bizonyult hadvezér bizton számíthatott hamarosan bekövetkező menesztésére, ami általában egyet jelentett a nyugdíjazással. (Jellegzetes korabeli akasztófahumorrallal: az illető megkapta a „cilindert a hadiékítményekkel”).¹

Tersztyánszky felmentésének bizonyos körülményei ugyanakkor mégis csak elültethetik bennünk azt a gyanút, hogy ebben az esetben nem szokványos ügyről van szó. Elgondolkodtató, vajon mi lehetett az a minden kétséget kizáróan rendkívül nyomós ok, ami az *illetékes helyet* arra készítette, hogy – nem törődve a hadjárat előkészületeiben a váratlan parancsnokváltás következtében *bizonyosan* előálló zűrzavar veszélyével – a nevezett tábornokot beosztásából elmozdítsa. Az pedig még az AOK gyakorlatában is példa nélkülinek számított, hogy valakit alig tíz nappal a kinevezése után – ráadásul lényegében a rábízott feladat megkezdése előtt! – állítsanak fel a helyéről. Tersztyánszky esetében ugyanis ez történt: szeptember 8-án kapta meg parancsnoki beosztását, ám az uralkodó már 19-én Kövess tábornokra bízta a 3. hadsereg irányítását.

A váratlan parancsnokváltás időzítésének furcsaságai mellett azonban van ennek az ügynek még egy – talán az említettekénél is különösebb – sajátossága. Nevezetesen az, hogy ebben az esetben nem az AOK kezdeményezte az alkalmatlannak tartott tábornok felmentését – sőt, a lehető leghevesebben ellenezte azt. Tersztyánszky menesztésének szándéka az uralkodótól indult ki. Ez még csupán enyhén szokatlannak minősíthető: Ferenc József – jöllehet Legfelsőbb Hadúrként ő hagyta jóvá a legfontosabb döntéseket – csak ritkán avatkozott bele közvetlenül az AOK ügyeibe. A hadtörténeti

* A tanulmány szerzője köszönetet mond a bécsi Österreichisches Ost- und Südosteuropa Institutnak, valamint a Constantin Jireček Stipendienfondnak, nemkülönben a bécsi Collegium Hungaricumnak azért a segítségért, melyet kutatásaihoz nyújtottak.

¹ 1914 december végéig a Monarchia 6 hadseregparancsnoka közül 4, 16 hadtestparancsnoka közül pedig 8 kapta meg a felmentését. Hozzájuk jött még két hadsereg-vezérkari főnök és vagy két tucat hadosztály-, ill. dandárparancsnok. *Gustav von Hubka*: Licht ohne Schatten. Erwägungen zu den Biographien des Feldmarschalls Grafen Conrad von Hötzendorf, Thal bei Graz, 1952. Kézirat, Kriegsarchiv Wien (a továbbiakban: KA) Nachlaß Hubka B/61:23.

szakirodalomból ugyanakkor ismeretes, hogy a kortársak bizonyosak voltak benne: az uralkodó lépésének hátterében a magyar miniszterelnök, gróf Tisza István áll. A méltán tekintélyesnek számító osztrák vezérkari mű vonatkozó kötete² szerint Tersztyánszky civil munkásoknak a hadsereg céljaira történő igénybe vétele miatt vitába keveredett a főhadiszállása mellé rendelt magyar kormánybiztossal, majd ez a vita annyira kiéleződött, hogy a mindenható magyar miniszterelnök, gróf Tisza „felvetette a kabinetkérdést”. Bármennyire is kiállt Conrad (a vezérkar főnöke) a hadseregparancsnok mellett, az uralkodó döntése ellene szólt.³ Kérdés marad mindazonáltal, hogyan került az ügybe a mégoly befolyásos magyar kormányfő, hogyan foglalhatott állást egy ilyen nyilvánvalóan katonai természetű ügyben, és miért fűződhetett annyira komoly érdeke Tersztyánszky menesztéséhez, hogy ahhoz tekintélye teljes súlyát hajlandó volt latba vetni.

Az ilyen és hasonló kérdések megválaszolása természetesen csak abban az esetben lehetséges, ha ezt a látszatra jelentéktelen epizódot valamivel szélesebb összefüggésrendszerbe helyezzük. Rögtön kiderül ugyanis, hogy a Tersztyánszky és a magyar kormánybiztos közötti banális perpatvar csupán az iniciátor szerepét játszotta egy nagyszabású, a Monarchia bel- és külpolitikájára is jelentős hatást gyakoroló konfliktus újabb fordulójának kialakulásában. Ez a magyarázata annak, hogy az ügy, mind magasabb hatalmi és politikai köröket érintve, egészen az uralkodóig eljuthatott. A valódi „mérkőző felek” ugyanis nem Tersztyánszky és a magyar kormánybiztos voltak, hanem az AOK és a magyar miniszterelnök. Tágabb értelemben véve az egész affér a hadseregvezetés és a civil politikacsinalók között régóta folyó vetélkedés részeként tekintendő.

Mielőtt az események konkrét ismertetésére kerülne a sor, érdemes egy kicsit közelebről is megismerkednünk az eredeti ügy két főszereplőjével. Tersztyánszky Károly lovassági tábornok⁴ (később vezérezredes) életének és pályafutásának bemutatásával a hadtörténetírás mindmáig adós. Tulajdonképpen néhány újságcikk⁵

² Österreich-Ungarns letzter Krieg (Hrsg. vom österreichischen Bundesministerium und vom Kriegsarchiv), Bd. III, Wien, 1932.

³ Uo. 192. o.

⁴ Nádasi Tersztyánszky Károly vezérezredes (Szokolca, 1854. október 23 – Bécs, 1921. március 7.) Katonai pályafutása 1877-ben kezdődött. 1892: őrnagy; 1895: alezredes; 1898: ezredes. 1904: vezérőrnagy; 1908: altábornagy; 1913: lovassági tábornok; 1916: vezérezredes. 1910–1912: a pozsonyi 14. gyho. parancsnoka. 1912-től átveszi a IV. hadtest vezetését, egyúttal ő Budapest vezénylő tábornoka. A világháborúban 1914 augusztusában a szerb fronton, szeptembertől 1915 májusáig az orosz fronton harcol. 1915 júniustól szeptember 8-ig a Monarchia balkáni haderőinek főparancsnoka. Ezt követően az újjáalakított 3. hadsereg parancsnoka. Szeptember 26-án felmentik és rendelkezési állományba kerül. 1916 júniustól 1917 márciusig a 4., azután 1917 júliusig a 3. hadsereg parancsnoka. 1917. szeptember 1-től a lovas testőrszázad parancsnoka. 1918 végén nyugdíjazták.

⁵ V.ö.: Peter Broucek (Hrsg.): Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau. Bd. I. Wien – Köln – Graz, 1990., 267.o. [457.jegyzet]. Az idézett jegyzetben utolsóként említett, név nélkül publikált Rudolf Kiszling-cikk (Ein Heerführer ohne Glück. *Neues Wiener Journal*, 1924. szeptember 12.) kópiája és az eredeti kézírata megtalálható a bécsi Kriegsarchivban NL B/800:84a szám alatt. Nekrológja és egy rövid írás halála körülményeiről az *Österreichische Wehrzeitung* 1921. március 11-i, ill. 18-i számában olvasható. Említést érdemel még *Alföldi László Mihály* munkája (Die Generale magyarischer Nationalität im k. u. k. Heer von 1890 bis 1914. Diss. Innsbruck, 1970., 241–249. o.), amely azonban néhány feltűnő pontatlanságot is tartalmaz.

leszámítva alig foglalkoztak személyével a szakírók. Pedig nyugodtan nevezhetjük őt az egész korszak egyik kulcsfigurájának. Miután az 1908-as veszprémi hadgyakorlaton sikerült magára vonnia előljárói – de legfőképpen a trónörökös, Ferenc Ferdinánd – figyelmét, a Monarchia legtehetségesebb, legmodernebb gondolkodású és legnagyobb karriert ígérő tábornokai között emlegették a nevét. Személye 1913-ban és 1914-ben is komoly formában szóba került, mint – Conrad menesztése esetén – leendő vezérkari főnök. Valami azonban (talán némi szerencse⁶) mindig hiányzott ahhoz, hogy tehetségének – és főleg meglehetősen nagy becsvágyának – megfelelő sikert érjen el. A vezérkari főnöki kinevezés elmaradt: a trónörökös mégis csak kibékült Conraddal, azután pedig Gavrilo Princip pisztolylövései tették időszerűtlenné a változást ezen a fontos poszton.

A világháború kitörésekor Tersztyánszky IV. hadtestét a 2. hadsereg alárendeltségében a szerb frontra irányították. Ott a Szabács birtokáért vívott harcokban esett át a tűzkeresztségen, majd hamarosan Galíciába vezényelték. 1915 február–márciusban fontos feladatot bízta rá: ő lett a körülzárt Przemysl felmentésére hivatott támadó csoportosítás parancsnoka. Minden erőfeszítése dacára (a rendkívül nehéz időjárási viszonyoktól is sújtva) a kitűzött célt nem sikerült elérnie, a vár március 22-én kapitulált. A gorlicei áttörés (május 2.) után hadtestével részt vett a visszavonuló orosz erők üldözésében, ám az időközben (május 23.) bekövetkező olasz hadüzenet következményeként új beosztást kapott: a Duna–Száva-vonal védelmét kellett biztosítania. Itt néhány napig még az új délnyugati front alárendeltségébe tartozott, de június 5-én éjféltől⁷ már közvetlenül az AOK-nak volt felelős: megkapta a Monarchia valamennyi balkáni hadereje feletti parancsnokságot (beleértve a Bosznia-Hercegovinában és Dalmáciában lévő csapatokat is). Igaz, a rendelkezésére álló erő – az olasz, illetve orosz front növekvő igényeinek megfelelően és a szerbek passzivitásának köszönhetően – állandóan fogyott.⁸ Ennek megfelelően feladataul csupán egy esetleges ellenséges betörés megakadályozását szabták. A rendkívül agilis Tersztyánszky azonban valójában soha sem mondott le a Szerbia elleni támadás tervéről. Bízva abban, hogy a hadihelyzet alakulása hamarosan újra lehetővé teszi az előző évi sikertelen Potiorek-offenzívák következtében az osztrák-magyar fegyvereken esett csorba kiköszörülését, rendre újabb és újabb beadványokkal fordult az AOK-hoz, melyekben (vezérkari főnökével, Dáni Béla ezredessel közösen) részletesen kidolgozta a Szerbia elleni akció tervét. Szeptember elejére azután az újabb hadjárat megvalósításának megteremtődtek a külpolitikai feltételei is. Hosszas tárgyalásokat követően sikerült biztosítani Bulgária

⁶ L. az előző jegyzetben említett *Kiszing*-cikk címét.

⁷ KA NFA 3. AOK, 29. doboz (Op. Angelegenheiten) 6-48.

⁸ Österreich-Ungarns letzter Krieg. Bd. III., 8. o. Jellemző történetet örökít meg naplójában minderről Windischgraetz Lajos herceg: *Július 20. Salis ezredes, aki most a Jenő főherceg délnyugati frontjának főnöke, telefonál Tersztyánszkyknak. Hallom, amint Tersztyánszky ezt mondja: „kedves Salis, jelentsd a főparancsnokságnak, hogy most, miután az 59. hadosztályt is elvették tőlem, kész vagyok nadrágomat is végső erősítésül az Isonzohoz küldeni.” Nevetve kérdeztem, mit válaszolt Salis? „Szeretreméltó volt, mint mindig.” mondta Tersztyánszky és úgy véli, hogy „a főparancsnokságnál mindig számolnak Tersztyánszky öccsellenciája áldozatkészségével.”* Küzdelmeim. *Windischgraetz Lajos herceg naplójegyzetei*, Budapest, é.n.

csatlakozását a központi hatalmak koalíciójához.⁹ Szeptember 7-én a Monarchia főparancsnoka, Frigyes főherceg, eljuttatta az uralkodó katonai irodájához (MKSM) az előterjesztést a balkáni hadjáratban részt vevő osztrák-magyar haderőkből formálendő új 3. hadsereg megalakításáról.¹⁰ A hadseregparancsnok személyére Tersztyánszky Károly lovassági tábornokot javasolta. Másnap az uralkodó jóváhagyta az intézkedéseket. Az új hadsereg voltaképpen az addigi Tersztyánszky-hadseregcsoportból alakult meg, anyagi ellátására pedig létrehozták a 3. hadsereg hadtápparancsnokságát (a korábbi 12. hadtápcsoport-parancsnokságból). Tersztyánszkynek egyidejűleg le kellett mondania a Bosznia-Hercegovinában, illetve Dalmáciában lévő csapatok irányításáról: azok visszakérültek az AOK közvetlen alárendeltségébe. Vélhetőleg aligha bánta mindezt, az új, ütőképes hadsereg vezetése, a szinte bizonyosra vehető hadidicsőség jóval többet ígért. Mindezenközben azonban már gyülekeztek a feje felett azok a viharfellegek, amelyekből hamarosan számára végzetes villámok csaptak le.

Ami az ügy másik főszereplőjét illeti, róla kevesebbet tudunk. Tallián Béla¹¹ kormánybiztos közvetlenül a világháború kitörése előtt, 1914. július 25-én nevezték ki felelősségteljes posztjára.¹² A kormánybiztosi intézmény létesítéséről (a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről rendelkező) 1912. évi LXIII. törvény 4.§-a döntött.¹³ Ebből kitűnik, hogy az ilyen megbízatást elnyert személyek a magyar kormánynak közvetlenül alárendelve, a törvényből fakadó – és a hadviselés sikere érdekében szükséges – közigazgatási feladatok ellátására igencsak széles hatáskörrel voltak felruházva: „a megyei, városi és községi alkalmazottakkal és közegekkel, valamint a csendőrség, az államrendőrség, a határrendőrség és a pénzügyőrség alkalmazottaival és közegeivel, valamint az állami erdészet személyzetével közvetlenül rendelkezhetnek”. A kormánybiztosnak jogában állott az ilyen személyeket „rendes működési körükön kívül” is igénybe venni, „a késlekedő vagy nem engedelmessé alkalmazottakat és közegeket” pedig fegyelmi eljárás nélkül felfüggeszteni, és másokkal helyettesíteni. Sőt, az elmozdításhoz az is elegendő volt, ha a kormánybiztos az illetőt a rábízandó feladat teljesítésére nem tartotta megfelelőnek.

A törvény ugyanakkor azt is rögzítette, hogy a kormánybiztos „az illetékes katonai parancsnokok szándékaival összhangban” köteles eljárni. Könnyű belátni, hogy a nevezett magas közfunkció gyakorlásának éppen ez (ti. a katonai hatóságokhoz való

⁹ 1915. szeptember 6-án három dokumentumot írtak alá: egy barátsági és szövetségi szerződést, egy titkos konvenciót és egy katonai egyezményt. A szerződést 5 évre kötötték. A titkos kiegészítés rögzítette azon területek határát, amelyek megszerzését a Monarchia Bulgária számára garantálta. A katonai egyezmény a tervezett hadjáratral kapcsolatos kötelezettségeket foglalta írásba.

¹⁰ KA MKSM ex 1915 69-3/42-1.

¹¹ Vizeki Tallián Béla báró (Szabás [Somogy m.]1851. július 8 – Kiszombor, [Csongrád m.] 1921. november 23.) megyei tisztviselő, alispán, főispán. 1899–1903: képviselőházi második alelnök. 1903–1905: a Tisza-kormány földművelésügyi minisztere. Az első világháborúban előbb kormánybiztos, majd rövid ideig Belgrád polgári kormányzója.

¹² „A magyar királyi ministerium a minisztertanácsnak folyó év július hó 25-én kelt határozata alapján s az 1912:LXIII. t.c. 4.§-a értelmében Horvát-Szlavon és Dalmátországok bánjával egyetértőleg, vizeki báró Tallián Béla belső titkos tanácsost, országgyűlési képviselőt, a főhadtápparancsnok mellé kormánybiztossá nevezte ki.” *Budapesti Közlöny*, 1914. július 26., 2.o.

¹³ A nevezett törvénycikk megszületésének körülményeiről l. *Galántai József*: A Habsburg-monarchia alkonya. Budapest, 1985., 301. skk. o.

viszony) volt a legproblematisabb pontja. Az az „összhang” ugyanis, melyre a fenti törvényhely utal, pusztán logikai alapon mindkét fél – a polgári és a katonai – együttműködési szándékát is feltételezhetné. Csakhogy, amint erre egy korabeli tanulmányában az ismert ellenzéki politikus, Polónyi Dezső¹⁴ rámutat, a törvény csupán a kormánybiztos számára írja elő kötelező érvénnyel, hogy tevékenysége álljon összhangban a katonai parancsnok szándékaival. A másik oldalt hasonló kényszer nem terheli, éspedig nem csupán a törvényben (hiszen az a civil szféra életére vonatkozik), hanem a katonák tevékenységét meghatározni hivatott szabályzatokban sem. Mindebből következik – érvel Polónyi –, hogy a kormánybiztosnak nincs módja megkérdőjelezni, vagy kritikával illetni a parancsnok kívánságait, hanem egyetlen teendője gondoskodni azok végrehajtásáról. Mindehhez természetesen annyit azért hozzá kell tenni, hogy ezek a kérések nem ütközhetnek a hatályos magyar törvényekbe, így különösen az említett 1912:LXIII. tc.-be.

A gyakorlatban a kormánybiztosok és az illetékes katonai hatóságok együttműködése általában nem bizonyult zavartalannak. Különösen a Délvidéken, ahol Tallián báró volt hivatalban, szinte a háború kezdetétől állandósult az érdekeltek között a feszült viszony.¹⁵ Az ottani katonai parancsnokságok meglehetősen nehezen tudták elfogadni a magyar szent korona országaiban érvényesülő törvényi szabályozást, hiszen tudvalévőleg a birodalom másik felében a kormánybiztoshoz hasonló funkciót betöltő hivatalnok ismeretlen volt. Ott a katonai hatóságok közvetlenül átvették a polgári igazgatási feladatok feletti ellenőrzést is. Nyilván ennek hatására megkísérelték Tallián bárót és kollégáit is a parancsnokságok alárendeltségébe tartozóknak tekinteni. Ez természetesen nem felelt meg a magyarországi törvénynek, amely egyértelműen a katonai parancsnokok *mellé* rendelte a kormánybiztosokat.¹⁶

¹⁴ *Dr. Polónyi Dezső: Das Verhältnis zwischen den Militärkommanden und den ungarischen Zivilbehörden im Kriege. Memorandum., Budapest, 1916.*

¹⁵ Az erre vonatkozó dokumentumokat l. pl. KA NFA 3. AEK, ill. EGK Nr.12., Politische Gruppe (151. doboz)

¹⁶ Sajátos magyarázatot adott a magyar kormánybiztosok és a katonai parancsnokok közötti konfliktusok kialakulásának okára Bartha Albert (Kolozsvár, 1877. aug. 12 – New York, 1960. dec. 2.), a későbbi honvédelmi miniszter (1918 ill. 1946–47). Egy 1928-ban megjelent cikkében azt állítja, hogy a kivételes törvények parlamenti tárgyalása során a kormánybiztos eredetileg a katonai parancsnok *alá* rendelték volna. Ám a várhatóan heves ellenzéki tiltakozás miatt a törvényjavaslat szövegében végül is az *alárendelésből mellérendelés* lett. Ezután szó szerint így folytatja: „*A szerb hadjárat kezdetekor a magyar kormány a korábbi földművelési miniszter, Tallián Béla báró személyében széleskörű hatalommal felruházott kormánybiztosot nevezett ki. Amikor a hadsereg – a német nyelvű törvényre támaszkodva – immáron a kormánybiztoság területén a civil lakossággal is rendelkezni akart, [...] a magyar kormánybiztos – a magyar törvény szövegére támaszkodva – energikusan tiltakozott. Követelte, hogy a civil lakossággal kizárólag a kormánybiztos rendelkezhesen. Katonai oldalról Tallián intervencióját visszautasították, hangsúlyozva, hogy neki – minthogy a katonai parancsnok alárendeltségében áll – nem áll módjában interveniálni. Tallián viszont, aki a magyar törvényszövegre támaszkodott, kikérte magának ezt a megjegyzést és hangsúlyozta, hogy ő senki alárendeltségébe nem tartozik, s hogy a hadsereg minden beavatkozása a civil ügyekbe hatásköri túllépésnek és visszaélésnek tekintendő. [...] Pottiorek vizsgálatot rendelt el annak kiderítésére, hol keresendő a hadsereg-főparancsnokság és a kormánybiztoság közötti ellentét oka. Mint magyarul beszélő vezérkari tiszt én kaptam megbízást arra, hogy a kormánybiztosi hivattal tárgyaljak és az ellentét okait felszámoljam. A fentebb említett törvény magyar és német szövegének összevetése azonnal megmutatta a lényegi különbséget.*” *Wie Graf Stephan Tisza von Gendarmen angehalten werden sollte. Eine Erinnerung aus dem Weltkrieg. Von Albert v. Bartha, Kriegsminister i. P. Neues Wiener Journal, 1928. aug. 26., 13.o.* Bartha szerint tehát eltérés van a

A Tersztyánszky számára végzetes következményeket hozó ügy voltaképpen Tallián báró és az akkor még 12.-nek nevezett hadtápcsoport-parancsnokság közötti vitával kezdődött. Talán csupán a véletlennek köszönhető, hogy az illetékes katonai parancsnokságnál éppen ennél az esetről érezték úgy, hogy immáron betelt a pohár: a munkájukat szerintük folyamatosan akadályozó kormánybiztos ellen magasabb fórumon kérnek segítséget. Amennyire a konkrét események rekonstruálhatóak, a kiindulópont tulajdonképpen az említett hadtápcsoport-parancsnokság 1915. augusztus 7-én kelt, 0.949 számú, Tallián báróhoz intézett átirata volt, melyben 1500 munkás kiállítását kérte a Fruska Gora-i¹⁷ erődítési munkálatokhoz 10-én reggel 8 órára. Ez nem történt meg, mivel – amint a kormánybiztos 11-i válaszában közölte – neki nem voltak megfelelő információi arról, hol és mennyi szabad munkaerő áll rendelkezésre. Ezért táviratilag érdeklődött a szomszédos horvátországi kormánybiztosoknál, és a beérkezett válaszokból leszűrhető eredményt, „amelyet nem lehetett kedvezőnek mondani” ezennel tudatja a parancsnoksággal. Egyúttal jószándéka jeléül közölte: tudomása szerint felső Torontál megyében „négy ezernél több polgári munkás van, akik közül a szükséges munkaerő talán el lenne hozatható”. A hadtápcsoport-parancsnokságnál azonban a jelek szerint egyáltalán nem voltak meggyőződve arról, hogy Tallián báró minden tőle telhetőt megtett a szükséges munkaerő kiállítása érdekében. Augusztus 17-én meglehetősen csípős hangú átirat ment a kormánybiztoshoz, melyben többek között ez állt:

„Őexcellenciája a hadseregcsoporthoz parancsnok úr parancsára kéretik Excellenciád azon törvény megadására, melynek alapján az Ujvidéken élő számos ügyvéd, dologtalan háztulajdonos, valamint a sok, naphosszat a vendéglőkben, kávéházakban és nyilvános helyeken lebzselő munkaképes egyén nem rendelhető ki a Fruska gora-i sürgős erődítési munkákhoz, amely törvény tehát kimondja, hogy ezek az emberek a lakossággal szemben kivételes helyzetet élveznek.

Mindezek az egyének semmiféle aratási munkákat nem végeznek, csupán saját pénzkereseti üzleteik után járnak, ezért semmi ok nincs arra, hogy ők ezekhez a sürgős munkákhoz igénybe ne vétessenek, annál is inkább, mivel a törvény előtt mindenki egyenlő.

Ugyanez érvényes Délmagyarország azon többi városára, amely Őexcellenciája a hadseregcsoporthoz parancsnok parancsnoklási körletében fekszik.”¹⁸

Az aratásra történt utalás mögött az állt, hogy a front mögötti szerémségi területekről nagy számban kitelepített, megbízhatatlannak minősített szerb lakosság a mezőgazdasági

---

kivételes törvények vonatkozó részének magyar, illetve német szövege között. Nem világos ugyanakkor, milyen német szövegre is céloz tulajdonképpen. A hivatalos német nyelvű közlönyben ugyanis a magyar szöveg tükörfordítása olvasható. V.ö. Normalverordnungsblatt für das k. u. k. Heer, 15. Stück, Zu Praes. Nr. 2246 vom Jahre 1913. Nem található továbbá a Bartha által tudni vélt eltérés nyoma a magyar kivételes törvények tervezeteiben sem. L. Magyar Országos Levéltár, K 26 1912–XLI–100. Az egyetlen megfejtésnek az tűnik, hogy Bartha az osztrák, illetve a magyar kivételes törvények közötti eltérésre gondolt.

¹⁷ Újvidéktől délre, a Duna jobbpartján húzódó, 380 m átlagmagasságú vonulat. *Hunfalvy János*: Egyetemes földrajz, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. II. k.: a magyar birodalom, Budapest, 1886., 382. o.

¹⁸ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (K. u. k. Etappengruppenkommando 12., P.Nr.4756. [másolat])

munkáknál természetesen hiányzott.¹⁹ Így nehézségekbe ütközött a termés betakarítása is, ezért a magyar miniszterelnök július 7-én táviratot intézett a 12. hadtápcsoport-parancsnoksághoz. Ebben állást foglalt az ellen, hogy civil munkásokat az aratási munkák befejezéséig hadiszolgáltatásra kirendeljenek, rámutatva egyúttal arra, hogy a hadtápterületen tömegesen igénybe vett civil munkások nagyrészt dologtalanul kószálnak.²⁰

Visszatérve a fentebb idézett átiratra, talán nem túlzás azt állítani, hogy annak *hangneme* szinte felkínálta a másik fél számára a hasonló stílusú válasz lehetőségét. Tallián báró nem is hagyta kihasználatlanul az esélyt: augusztus 19-i viszontválaszában felsorolta azokat a törvényhelyeket, amelyek „a hadicézlokra szükséges személyes szolgálatok terjedelmét” megállapítják, majd a következőket írja:

„A kérdés konkrét részére azonban legnagyobb sajnálatomra választ nem adhatok, mert mint ez közismeretes, kávéházakba s vendéglőkbe nem járok, a nyilvános helyek közül is csak azokat keresem fel néha, ahol a legjobb társaságok szoktak megfordulni s így nem volt alkalmam tapasztalni, hogy minő ügyvédek, foglalkozás nélküli háztulajdonosok s csavargó munkaképes egyének lehetnének azok, akikre a t. parancsnokság az átiratában utal.”²¹

Ezen az utóbbi megjegyzésen természetesen már „meg lehetett sértődni”, s Tersztyánszky – aki ezúttal már nem hadtápparancsnokával íratta alá a választ – meg is tette ezt. Úgy ítélte meg, hogy a kormánybiztos az egész ügyet személyes(kedő) síkra terelte: a tisztikarnak egyáltalán nincs szüksége – még ha rejtett formában történő – kioktatásra a társadalmi életmód vonatkozásában. Ezen a ponton történt az első olyan lépés, amely az ügy későbbi eszkalálódásához meghatározó mértékben hozzájárult. Tersztyánszky ugyanis a következőkkel zárta (augusztus 22-én kelt) levelét:

„Miután Excellenciád átiratából kínos megütközéssel tapasztalom, hogy ebben az igen fontos ügyben az állami szervek részéről nem kapom meg a számomra Őexcellenciája a magyar királyi miniszterelnök úr által garantált támogatást²² (kiemelés nem az eredetiben – P. F.), kénytelen vagyok leszögezni, hogy ezeknek a szerveknek kell majd viselniük adott esetben a felelősséget az erődítési munkálatoknak a szükséges munkások kiállításának elmulasztása miatti befejezetlenségért, az államérdeknek ebből fakadó veszélyeztetéséért csakúgy, mint a mindebből származó károkért.”²³

A jelekből ítélve Tersztyánszky fenti vádja igen érzékenyen érintette a kormánybiztost, éspedig nemcsak azért, mert igaztalannak érezte azt. A magyar miniszterelnök ilyen formában történő közvetett belekeverése az ügybe nyilván kínos lehetett a számára. Augusztus 30-i átiratában ezért – miután saját nézőpontjából

¹⁹ Hadseregünk ellátása a világháborúban. I. k. Debrecen–Budapest, é.n., 246. o.

²⁰ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tallián kormánybiztos levele Tersztyánszkyknak, 5526/1915. szám, [másolat])

²¹ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tallián kormánybiztos levele a 12. hadtápcsoport-parancsnokságnak, 5372/1915. szám [másolat])

²² V. ö. Tisza 1915. május 29-i, Tersztyánszkyhoz intézett levelével. Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 3. k. Budapest, 1926., 322 skk. o.

²³ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tersztyánszky Tallián kormánybiztosnak, Res.Nr.2942., [másolat])

összefoglalta az egész vitát és természetesen visszautasította a személyét és munkatársait ért vádat – tudatta a hadseregparancsnokkal, hogy a történekről Tisza grófnak „kötelességszerűen” jelentést tett.²⁴ Így tehát a Tersztyánszky–Tallián-affér ezzel túllépett addigi keretein: a magyar miniszterelnök beavatása alapvetően új helyzetet teremtett. Tersztyánszky mindenesetre még élni kívánt a válasz lehetőségével, mielőtt az ügy eldöntését magasabb körökre bízta volna. (Valójában ugyanis ő is megtette a megfelelő lépéseket pozíciói védelmében: az egész levelezés másolatát megküldte Frigyes főhercegnek és az AOK közbenjárását kérte.²⁵) Tallián bárónak küldött szeptember 2.-i keltezésű átirata tartalmazza annak az álláspontnak a megfogalmazását, amely az ügy további szakaszában a *katonai oldal* érvelésének központi eleme lesz. Nevezetesen, hogy „a rendkívül költséges kormánybiztosi intézmény a számára kitűzött célnak jelenlegi szervezetében nem teljesen felel meg, ennél fogva megreformálandó.” Ezen túlmenően tudatja Tallián báróval, hogy szerinte teljesen felesleges volt Tisza grófhoz fordulnia, mivel annak semmiféle befolyása nincs az ő parancsnoklási jogkörét illetően: ő kizárólag az AOK-nak felelős. Egyúttal kijelenti, hogy a maga részéről az ügyet – pontosabban a kettejük közötti levelezést – ezennel befejezettnek tekinti.²⁶

Ily módon tehát az affér kezdeti szakasza lezárult és a továbbiakban már magasabb szinten folytatódott. A magyar miniszterelnök és az AOK bekapcsolódása eleve új helyzetet teremtett: megváltozott az egész ügy tétje is. Immár nem arról volt szó, vajon korrekt volt-e Tallián kormánybiztos eljárása a civil munkásokkal kapcsolatban, vagy hogy megalapozott volt-e Tersztyánszky vádja a hiányzó támogatás miatt. Mindkét fél újrafogalmazta kitűzött célját. Ennek során – alkalmazkodva az új helyzethez – kölcsönösen megemelték a párviadal tétjét is. A katonai oldal Tallián báró alkalmatlanságát, később pedig az egész kormánybiztosi intézmény feleslegességét igyekezett bizonyítani. A magyar kormányfő ezzel szemben Tersztyánszky személyét vette tűz alá, a parancsnok felmentését kívánta elérni. Energikus természet lévén, azonnal magához is ragadta a kezdeményezést és erőteljes akcióba kezdett. Szeptember 15.-i keltezéssel két küldeményt is útnak indított Frigyes főhercegnek címezve. Az elsöben a bevezető mondatokat követően a következőket írta:

„Sajnos a 12. hadseregcsoport-parancsnokság és Tallián báró kormánybiztos közötti viszony nem úgy alakult, ahogy a hozzá kapcsolódó fontos államérdekek szempontjából kívánatos lett volna, amit annál is inkább sajnálok, mivel hitem szerint mindezt – legalább is túlnyomó részben – annak a körülménynek kell tulajdonítani, hogy Tallián báró az én – a nevezett csoportparancsnokságnál uralkodó szemlélettel nem mindig kongruens – álláspontomat kötelességszerűen képviselte.”

Ezután – bár kénytelen volt elismerni, hogy Tallián bárónak a kialakult nehéz helyzetben nem minden részletkérdésben sikerült a megfelelő magatartást tanúsítania – biztosította a főherceget a kormánybiztos tökéletes alkalmasságáról fontos posztja betöltésére. Majd – miután részletesen összefoglalta az ügy addigi fejleményeit - így folytatta:

²⁴ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tallián Tersztyánszkyknak, 5526/1915.szám [másolat])

²⁵ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) AOK Flg(E). Nr. 408/15.

²⁶ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tersztyánszky Tallián kormánybiztosnak, Res.Nr.3540., [másolat])

„Szükségtelen hangsúlyozni, hogy engem egyáltalán nem a Res.No. 3540-es átirat vonatkozó helye készítetett arra, hogy ezzel a kérdéssel Császári és Királyi Fenséged magas bölcsességéhez forduljak. Magától értetődő ugyanis, hogy nekem egy hadseregcsoporthatparancsnok hatalmi jogosítványaira nézve semmiféle befolyásom nincs, és ezt a talán felesleges, ám tartalmilag helyes megjegyzést őexcellenciájától hallgatólágosan el is viselném.

Legnagyobb sajnálatomra azonban nem tanúsíthatom ugyanezt a türelmet a hadseregcsoporthatparancsnok úr azon kijelentéseivel kapcsolatban, amelyekben őexcellenciája teljesen alkalmatlan módon jogosulatlan ítéletet enged meg magának a kormánybiztosi intézményről és Tallián báró eljárásáról.

Tulajdonképpen kötelességem lenne ezt az eljárást hivatalos panasz tárgyává tenni. Tekintetbe véve a jelenlegi helyzetet és a Monarchia létfontosságú érdekeit, melyeket mindannyiunknak – akár katonai, akár civil funkcionáriusok vagyunk – egyesült erővel, minden mellékes szempontot félre téve szolgálnunk kell, azt hiszem helyesen cselekszem, ha ezen a nemhivatalos módon azzal a legalázatosabb kéréssel fordulok Császári és Királyi Fenségedhez, hogy bizalmasan és feltűnés nélkül tegyen megfelelő intézkedéseket, melyek a hadseregcsoporthatparancsnok úr őexcellenciáját felvilágosítják a tekintetben, hogyan kell viszonyulnia magas kormányfunkcionáriusokhoz, s amelyek elejét veszik az efféle kiábrándító jelenségek megismétlődésének.”²⁷

Látható tehát, hogy Tisza itt még csupán Tersztyánszky kioktatását kéri a főhercegtől. A második levél azonban már gyökeresen másra helyezi a hangsúlyt. A konkrét cél: bemutatni, hogy a 3. hadsereg parancsnoka bizonyos negatív tulajdonságai következtében személyében alkalmatlan magas posztjára. Melyek ezek a tulajdonságok? Íme:

„Sok más jelből, például egy jámbor szállodatulajdonos elleni egészen gyerekes dühkitörésből már sajnálattal észleltem Tersztyánszky őexcellenciájánál az ingerlékenység és idegeség olyan lelkiállapotát, amely gondolkodóba ejti az embert.

Ugyanilyen jelenségek fordulnak elő ebben a levelezésben. Az a követelés, hogy ügyvédek küldjenek az erődítési munkákra, az egész mód, ahogy a P.No.4756-os átirat meg van fogalmazva, valamint az a hajlam, hogy minden ártalmatlan megjegyzésben a tisztikar ellen irányuló élt fedezzen fel és nem éppen méltó viszonzásokra ragadtassa magát, mind egy olyan ideges érzékenység számos jelei, amely az eljövendő eseményekre fontos befolyást gyakorolhat.

Tersztyánszky őexcellenciája katonai képességeiről magam nem merek ítéletet alkotni, kötelességmulasztást követnék azonban el, ha elhallgatnám azt a körülményt, hogy a nevezett magas tisztség viselőjének jelenlegi lelkiállapota aligha felel meg azoknak a követelményeknek, amelyeket a hadvezér higgadt önuralmával és biztos, objektív ítéletével szemben támasztani kell. Ennek a mozzanatnak a figyelmen kívül hagyása bizonyos esetekben súlyosan megbosszulhatja magát mind a csapatok felesleges feláldozásában, mind a lakossággal szembeni mértéktelen szigorban és kegyetlen keménységben.

²⁷ Gróf Tisza István összes munkái. 4. sorozat, 4. k. Budapest, 1927., 158. o.

Kérem Császári és Királyi Fenségedet, ne értse félre ezt a lépést. Méltatlannak érezném magamat Császári és Királyi Fenséged mind ez ideig nyújtott oly megtisztelő bizalmára, ha ezt az aggodalmat elhallgatnám. Valamennyi parancsnoklási kérdésben magától értetődően Császári és Királyi Fenségedet illeti a döntés joga; csupán csak kötelességem volt erre a Császári és Királyi Fenséged figyelmét talán elkerülő körülményre rámutatni."²⁸ (Kiemelések nem az eredetiben – P. F.)

Ebben az írásban a magyar kormányfő nyilvánvalóan idegen területre merészkedett, s ezzel természetesen maga is tisztában volt. Egy hadseregearcparancsnok felmentése, vagy megtartása tényleg nem a miniszterelnök gondja kell, hogy legyen, vélhetnénk, csak hogy ez itt az Osztrák-Magyar Monarchia. A dualista állam sajátos belső viszonyai esetenként furcsa dolgokat produkáltak. Tisza gróf pontosan tudta, hogyan lehet Tersztyánszkyt megbuktatni. A fenti (második) levél tartalmaz néhány nagyon is félre nem érthető célzást. A „csapatok felesleges feláldozása” és a „lakossággal szembeni mértéktelen szigor” eshetőségének felemlítése a Tersztyánszkyval szemben már korábban megfogalmazott (nem egészen alaptalan) vádakkal cseng össze. Mindez máris megerősítheti azt a gyanúkat, hogy a nevezett tábornok 1915 őszi menesztése egyáltalán nem a Tallián báróval a civil munkások kiállításának elmulasztása miatt kialakult perpatvar következménye. Ez az ügy önmagában véve nyilván nem lett volna elég Tersztyánszky leváltásához. Tisza célzásai régebbi dolgokra vonatkoznak, még hozzá olyanokra, amelyek az *illetékes helyen* megfelelően tálalva alkalmasak a kívánt cél elérésére. Csak hogy az *illetékes hely* alatt a kormányfő valójában nem az AOK-t értette, hanem magát az uralkodót. Ezt napnál fényesebben bizonyítja, hogy ugyanazon a napon – azaz szeptember 15-én – egy harmadik küldemény is útnak indult a miniszterelnöktől. Ennek a címzettje Ferenc József katonai irodájának a vezetője, Bolfrás gyalogsági tábornok volt. A küldemény egy rövid levél kíséretében tartalmazta mindannak a másolatát, amit Tisza Frigyes főhercegnek már eljuttatott: a Tersztyánszky–Tallián levelezést valamint a kormányfő két aznapi levelét.²⁹ Mindebből világosan látható, hogy a magyar miniszterelnök nem várta meg, hogyan reagál az AOK az ő észrevételeire, hanem azonnal a legfőbb döntőbíróhoz folyamodott.

Tisza energikus akciója következtében Teschenben, az AOK főhadiszállásán nagy volt a felzúdulás. Conrad, a vezérkar főnöke, akkoriban különösen nagyra tartotta Tersztyánszkyt, akinek a kortársak szerint meglehetősen erőszakos magatartását és határozottságot sugárzó fellépését a jó hadvezér legfontosabb tulajdonságaihoz tartozó dinamizmusnak vélte.³⁰ Conrad felháborodása két nap múlva még csak fokozódott. Ekkorra megérkezett ugyanis annak a híre, hogy Ferenc József osztja Tisza aggályait Tersztyánszky alkalmasságát illetően. Szeptember 17-én déli 12 óra 12 perckor küldték az uralkodó katonai irodájából Teschenbe az ezt tartalmazó rejtjeles táviratot, amely

²⁸ Uo. 159. o.

²⁹ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Tisza Bolfrasnak)

³⁰ V. ö. Conrad levele Tersztyánszkyknak, 1915. júl. 28. KA Nachlaß Kundmann NL B/15:2. Később árnyaltabbá vált a véleménye: „Tersztyánszky okos volt, de durva és kiméltelen, ami nála a vezetésre is átkerült és gyakran elkerülhető veszteségekhez vezetett. Kemény katonatermészete volt, értett hozzá, hogy a német tábornokok dölyfösségével és Tisza túlkapásaival szembeszegüljön.” KA NL B/1450:267. TB Notizen des FM Grafen von Hötzenndorf, II. Teil, 138. old.

szerint „Őfelsége annak mihamarabbi jelentését várja” a hadsereg-főparancsnoktól, „vajon Tersztyánszky lovassági tábornok felelősségteljes posztján meghagyható-e.”³¹ Az AOK-nál valószínűleg félreérthették a távirat szövegezését, az ugyanis *nem valódi kérdést* tartalmazott, hanem csupán költőt... Frigyes főherceg ugyanaznap este fél 11-kor elküldött válasza mindenesetre nem bizonyult megfelelőnek. Ez a rejtjeltávirat a következőképpen hangzott (a címzett Marterer altábornagy, a katonai iroda helyettes vezetője):

„Kérem Ő Császári és Apostoli Királyi Felségének a következőt jelenteni:

Számomra semmiféle olyan súlyos katonai körülmény nem ismeretes, amely – különösen a jelenlegi olyannyira fontos időpontban – Tersztyánszky ltbk. helyén hagyása ellen szólna.

Tersztyánszky ltbk., aki csak röviddel ezelőtt neveztetett ki hadseregparancsnokká, a jövőre akcióhoz minden előkészületet teljesen megfelelő módon elrendezett.

*Szándékomban áll azonban – amennyiben ez Őfelségénél jóváhagyásra talál – Tersztyánszky ltbk.-nak sajátkezű levélben mértékletességet ajánlani.”*³²

Az udvarnál azonban nem ellentétet vártak. A másnapi viszontválaszban Marterer igyekezett kevésbé félreérthetően fogalmazni. Tudatta Frigyes főherceggel, hogy az uralkodó újlag megfontolásra ajánlja neki a 3. hadsereg parancsnokságánál végrehajtandó váltást. „Őfelsége kellemetlen következményektől tart Tersztyánszky ltbk. temperamentuma miatt általában, de különösen a délmagyarországi német parancsnoksághoz fűződő viszonyában. Őfelsége kegyeskedik a legnyomatékosabban felhívni a figyelmet arra a nagy felelősségre, amely a 3. hadsereg parancsnokára hárul.”³³

Az AOK csúcán ezek után megtörni látszott a jég, legalább is Frigyes főherceg alapállása megváltozott. A fenti táviratra küldött reagálásból mindenesetre az olvasható ki, hogy kezdte megérteni, miről is van tulajdonképpen szó. Előljáróban ismertette a vezérkari főnök (Conrad von Hötzendorf) álláspontját Tersztyánszky felmentésével kapcsolatban:

„Tersztyánszky ltbk. mind ez ideig energikus vezetőnek bizonyult és a Szerbia ellen felálló haderő parancsnokává történt kinevezése óta mind szervezési szempontból, mind a küszöbön álló akció katonai előkészületi intézkedéseinek vonatkozásában igen jól bevált. Az AOK legalázatosabb előterjesztése alapján Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége szeptember 8-án a 3. hadsereg parancsnokává nevezte ki. Amennyire tudom, azóta semmi olyan nem történt, ami felmentését indokolhatná. Csupán a magyar miniszterelnök részéről Ő Császári és Királyi Felségéhez, a hadsereg-főparancsnokhoz intézett levél tartalmaz olyan megjegyzéseket, melyek szerint kérdésesnek tűnhet, vajon megfelel-e posztjára Tersztyánszky ltbk. Ezen megjegyzések kiindulópontja egy jelentéktelen konfliktus Tersztyánszky ltbk. és a magyar kormánybiztos, Tallián báró között. Véleményem: Tersztyánszky ltbk. felmentését a parancsnokság alól különösen most nem tartom időszerűnek, mégpedig: 1.) mert kinevezése óta semmiféle olyan

³¹ KA MKSM ex 1915 69-3/42-2. (Marterer rejtjeles távirata Frigyes főhercegnek, 1915. szeptember 17.)

³² Uo. (Frigyes főherceg rejtjeles távirata Marterernek, 1915. szeptember 17.)

³³ Uo. (Marterer rejtjeles távirata Frigyes főhercegnek, 1915. szeptember 18.)

katonai jellegű esemény nem történt, ami ezt indokolná; 2.) mert nem tartom lehetségesnek, hogy ilyen magas katonai funkcionáriusokat – különösen ilyen nehéz időkben – nem katonai, illetve nem felettes hely feljelentésére szolgálati beosztásukból felmentsenek; 3.) mert Tersztyánszky ltbk. jó ideje beavatást nyert mindazon viszonyokba, amelyek a küszöbön álló hadművelet számára fontosak; 4.) mert őt már a német főparancsnokságnál a 3. hadsereg parancsnokaként megnevezték; 5.) mert éppen a németekkel való érintkezés szempontjából kedvezőnek tartom, hogy ezen a helyen egy olyan tábornok álljon, aki nem hagyja magát megfélemlíteni, ennél fogva érdekeinket képviselni fogja.”

Ehhez a jól átgondolt (ám teljesen feleslegesnek bizonyuló) érveléshez a főherceg hozzátette, hogy ő egyfelől semmit sem tud felhozni Conrad pontjaival szemben, ám másfelől – újabb tüzetes vizsgálódás után – kénytelen osztani az uralkodó aggodalmait is. Látszólag feloldhatatlan dilemma elé került tehát, erről azonban szó sincs, mivel

„Itt lép be az a jelentőségteljes körülmény, hogy Tersztyánszky ltbk. nem élvezi többé Ő Császári és Apostoli Királyi Felsége bizalmát, egy olyan körülmény, amellyel szemben minden másnak háttérbe kell szorulnia, amely tehát mérvadó. Egy olyan hadseregparancsnok, akitől Legfelsőbb Hadurunk megtagadja a bizalmát, aligha hagyható meg a posztján.”³⁴

A fenti mondatokat nyugodtan nevezhetjük az egész ügy szempontjából kulcsfontosságúaknak. Ezzel Tersztyánszky sorsa lényegében eldőlt – az affér második szakasza lezárult. Kérdés marad mindazonáltal, vajon valóban ekkor dőlt-e el, vagy esetleg már jóval korábban? Hivatalos értelemben véve azzal, hogy az uralkodó parancsára Frigyes főherceg már másnap (azaz szeptember 19-én) megnevezte a 3. hadsereg élére Tersztyánszky helyett kijelölt Kövess Hermann gyalogsági tábornokot, a XII. hadtest addigi parancsnokát, akit Ferenc József „postafordultával” ki is nevezett, végérvényessé vált a felmentést eldöntő akarat. Az előző két nap lezajlott táviratváltás tartalmi elemeinek újragondolása alapján mindazonáltal nem zárható ki a feltevés: az uralkodó szándéka már az első, ebben az ügyben az AOK tescheni főhadiszállására küldött távirattal egyértelműen kifejezésre jutott, minthogy abból nyilvánvalóvá vált, Ferenc József egyetért Tisza álláspontjával. Látszólag megkérdőjelezi ennek az értelmezésnek a valószínűségét az, hogy abban a szövegben nem található határozott utasítás Tersztyánszky leváltására. Nem arról van-e itt szó, hogy az uralkodó kezdetben (azaz 17-én) – azzal együtt, hogy Tisza aggodalmait jogosaknak tartotta – még nem alakított ki végleges álláspontot az ügyről, de az AOK merev ellenkezésének hatására később (azaz 19-ére) végérvényesen ejtette Tersztyánszkyt? Állítsuk időrendben egymás mellé a három udvari távirat ominózus mondatait: Őfelsége sürgős jelentést kér Frigyes főhercegtől arról, meghagyható-e Tersztyánszky a posztján; Őfelsége újólaj megfontolásra ajánlja a főhercegnek Tersztyánszky leváltását; végül pedig Őfelsége (el)várja Frigyes előterjesztését a 3. hadsereg parancsnoki posztjának betöltésére. Látszatra valóban egyre határozottabb a fogalmazás, s mindez önmagában megengedné az előbbi vélekedés (azaz a folyamatosan körvonalazódó uralkodói szándék) hihetőségét. Van azonban két olyan dokumentum, amely nem csupán ebben a konkrét

³⁴ Uo. (Frigyes főherceg rejtjeles távirata Marterernek, 1915. szeptember 18.)

aspektusban billenti határozottan a másik irányba a képzeletbeli mérleg nyelvét, de bizonyos mértékben új megvilágításba helyezi Tisza akciójának a valódi súlyát is.

Az egyik a már említett Marterer levele Conradhoz 1915. szeptember 19-én. Ebben az uralkodó utasítására megmagyarázza a vezérkari főnöknek a legfelsőbb döntés tényleges hátterét. Itt szó szerint a következőket olvashatjuk:

„Nem a Tersztyánszky ltk. és Tallián báró közötti viszonylag jelentéktelen súrlódások, sem az erre vonatkozólag a magyar miniszterelnök által előhozott aggodalmak voltak azok, amelyek a Legkegyelmesebb Urat döntése meghozatalára ösztönözték. Tisza gróf fellépése legfeljebb olyan utolsó lökésnek tekinthető, amely az Őfelsége által régóta érzett aggodalmakat felszínre hozta. Ezeket az aggodalmakat Tersztyánszky ltk. ismeretes temperamentuma mélységesen indokoltá teszi. Nevezett tábornok tulajdonságai miatt Őfelsége tart a neki alárendelt hadsereg – bár igen energikus, ám veszélyes és nagy veszteségekkel járó – vezérletétől, továbbá a német parancsnoksággal adódható súrlódásoktól. Egyszóval: a Legkegyelmesebb Úrban hiányzik a bizalom aziránt, hogy Tersztyánszky ltk. nehéz feladatát szerencsésen fogja megoldani.”³⁵

A másik levél a magyar miniszterelnök, Tisza István gróf iratai között maradt fenn. Írója Thurn gróf, az osztrák-magyar külügyminisztérium képviselője a tescheni főhadiszálláson, címzettje azonban ismeretlen, mindenesetre nem a kormányfő.³⁶ Ez a levél az eseményekkel egy időben (szeptember 20-án) keletkezett, s benne megtalálható az affér rövid és meglehetősen pontos összefoglalása. A diplomata beszámolójában van azonban egy olyan mozzanat, amely számunkra különösen fontos lehet. Thurn ugyanis tudni véli, hogy Tersztyánszky korábbi magatartásával olyannyira eljátszotta az uralkodó bizalmát, hogy az már a tábornok balkáni főparancsnokká történt kinevezését is meglehetősen vonakodva hagyta jóvá.³⁷

E két dokumentum alapján valószínűsíthető, hogy valóban nem Tisza akciója fordította az uralkodót Tersztyánszky ellen. Ferenc József ellenérzései jóval korábban kialakultak a tábornokkal szemben, azaz Tiszának voltaképpen nem volt rá szüksége, hogy jelentősebb nyomást gyakoroljon a királyra ebben az ügyben. Tersztyánszky pályafutásának feldolgozatlansága miatt itt most nem lehetséges teljes egészében megmutatni azt a folyamatot, amelynek során az uralkodó bizalma fokozatosan megrendült a leváltott hadseregpáncsnokban. Bizonyos, hogy hozzájárult mindehhez az a – mindmáig lényegében tisztázatlan – szerep, amelyet a budapesti IV. hadtest parancsnoksága (élén Tersztyánszkyval) a világháború kitörését közvetlenül megelőző napokban játszott például a szerb vezérkari főnök, Putnik vajda feltartóztatásában³⁸, az állítólagos szerb támadásról szóló – utóbb hamisnak bizonyult – híradás ellenőrzés

³⁵ KA, B/1450:121., Akten des Flügeladjutantes (Marterer levele Conradnak, 1915. szeptember 19.)

³⁶ Református Egyház Zsinati Levéltára (a továbbiakban: REZSL) Tisza István iratai, 11/100. (Thurn gróf levele 1915. szeptember 20-án) A levél megszólítása „Hochwohlgeborener Freiherr!” Ennélfogva nem szólhat sem Tisza grófnak, sem Burián bárónak.

³⁷ Uo. Érdemes felfigyelni arra, milyen jólétesült volt a külügyminisztérium képviselője, hiszen Tersztyánszky felmentéséről már másnap(!) be tudott számolni.

³⁸ Erről részletesen I. Horst Haselsteiner: Die Affäre Putnik. In: *Österreichische Osthefte*, Jg. 16, Heft 3 (Wien, 1974), továbbá KA MKSM 69-6/5 ex 1914.

nélküli továbbításában³⁹. Érintett volt Tersztyánszky azokban a sorozatos panaszokban is, amelyek az uralkodó katonai irodájához a háború első hónapjaiban futottak be a civil (elsősorban a szerb) lakossággal szembeni indokolatlanul szigorú katonai bánásmód miatt. De nem erősítette az uralkodó bizalmát a tábornok hadvezéri képességeiben az a példátlanul magas emberveszteség sem, amely Tersztyánszky 1915 tavaszi Kárpátok-beli parancsnoklását jellemezte. Ezek az ügyek határozott rosszallást váltottak ki Ferenc Józsefből, azaz Tisza akciójához a talaj kellőképpen elő volt már készítve.

A fentiek fényében érdemes elgondolkodni azon a szakirodalomban gyakorta szereplő sajátos fordulaton is, mely szerint Tisza Tersztyánszky menesztése érdekében „felvetette a kabinetkérdést”, vagyis lemondással fenyegetőzött arra az esetre, ha a tábornok felmentésére nem kerülne sor. Ez kétség kívül igen súlyos lépés lett volna, amiből nyilván arra lehet következtetni, hogy Tiszának jelentős ellenállást kellett legyőznie, ha ilyen eszközhöz volt kénytelen nyúlni. Olyan írásos dokumentum azonban egyelőre nem ismeretes, amely bizonyítaná, hogy Tisza tényleg bevetette volna ezt a zsarolással felérő fegyvert. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy bizonyosan téves az erre vonatkozó utalás.⁴⁰ Mindenesetre – mint az előbbieken láttuk – a magyar miniszterelnöknek valószínűleg nem is volt rá szüksége, hogy efféle módszerekhez folyamodjon.

Jóllehet szeptember 19-én (mint említettük) Tersztyánszky menesztése befejezett tényé vált, Conrad báró, a vezérkar főnöke csak igen nehezen tudott belenyugodni az uralkodói döntésbe. Nemcsak azért volt számára elfogadhatatlan a dolgok alakulása, mert személy szerint meg volt győződve a leváltott tábornok képességeiről és messzemenő alkalmasságáról, hanem mert egyszerűen tűrhetetlennek tartotta, hogy civil politikusok ennyire *egyértelműen* katonai kérdésbe ennyire döntő mértékben beleszólást nyerhessenek. Ő a maga részéről minden lehetséges módon kifejezésre juttatta nemtetszését: egy viharos beszélgetés során nyíltan szemrehányást tett Frigyes főhercegnek, mert az – úgymond –, „ejtette” Tersztyánszkyt; ragaszkodott hozzá, hogy az ügygel kapcsolatos különvéleménye belefoglaltassék az uralkodónak küldött táviratba⁴¹; magánlevelet írt Bolfrasnak⁴² valamint Marterernek, amelyekben szintén kifejtette, hogy elhibázottnak tartja Ferenc József döntését. Még attól sem riadt vissza, hogy egy kihallgatása során – alig leplezett, ennél fogva félreérthetetlen módon – magával az

³⁹ A Temes-Kubinnál (Keveváránál) lezajlott állítólagos fegyveres incidensre történő hivatkozás belekerült az uralkodó által aláírt, Szerbiának szóló hadüzenet szövegébe is. L. részletesen: *Manfried Rauchensteiner: Der Tod des Doppeladlers. Graz – Wien – Köln, 1994², 92 skk. o.*

⁴⁰ Ha feltételezzük, hogy a „kabinetkérdés felvetésére” mégis csak sor került, az minden bizonnyal szóban történt, alkalmasint egy uralkodói audiencián, méghozzá valamikor a szeptember 15-i küldemény postára adása és a szeptember 19-i döntés közötti időben. Mint arról a korabeli sajtó is beszámolt, Tisza szeptember 16-án valóban járt Bécsben Ferenc Józsefnél. Az ott elhangzottakról közelebbit nem lehet tudni. Maga Tisza egy későbbi, Kroatina hadügyminiszternek írott levelében azt állítja, hogy az audiencián (a szövegkörnyezetből kikövetkeztethetően ez alatt a szeptember 16-i kihallgatás értendő) az ügygel kapcsolatban csak azokra a megjegyzésekre szorítkozott, amelyeket a szeptember 15-i, Frigyesnek és Bolfrasnak küldött levelei tartalmaztak. Azokban pedig a lemondás kilátásba helyezése semmilyen formában nem szerepelt. (Tisza levele Kroatinnak, 1915. november 24., Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 4. k. Budapest, 1927., 278. o.)

⁴¹ KA Nachlaß Kundmann NL B/15:2.

⁴² Uo.

uralkodóval is érzékeltesse rosszallását Tersztyánszky menesztéséért.⁴³ Ezek az akciók természetesen a lényegen semmiképpen nem változtathattak. Conradnak annyit mindenesetre sikerült elérnie általuk, hogy – mint hamarosan látni fogjuk – Tersztyánszky karrierje ezzel az ügygel nem zárult le végérvényesen.⁴⁴

Az uralkodói döntés tulajdonképpen kínosan érintette a főparancsnokot, Frigyes főherceget is, aki lényegében osztotta Conrad álláspontját az egész ügygel kapcsolatban, így Conrad keserű vádjai miatt találva érezhette magát. Nem opponálhatta azonban nyíltan Ferenc József akaratát, ezért más módon próbálta meg visszaszerezni a kezdeményezést. A katonai oldal – ha már nem sikerült Tersztyánszky leváltását megakadályoznia – azt szerette volna elérni, hogy a tábornokkal együtt Tallián báró is kénytelen legyen beosztásától megválni, és ennek kapcsán adott esetben az egész kormánybiztosi intézmény feleslegessége is bizonyítást nyerjen. Szeptember 23-i keltezéssel az uralkodó katonai irodájához küldött levele⁴⁵ több szempontból is érdekes.

Egyrészt hosszabb részletet tartalmaz abból a jelentésből, amelyet Tersztyánszky az afférról még korábban az AOK-hoz eljuttatott. Ebben a tábornok konkrét eseteket sorol fel annak bizonyítására, mennyire alkalmatlan Tallián kormánybiztos posztjának ellátására. Külső (civil) szemlélő számára meglehetősen kicsinyesnek tűnő ügyekről van szó, a közvetlenül érintett katonai parancsnok szemében azonban bizonyára lényegesen súlyosabbnak látszhattak ezek a problémák... Illusztrációképpen álljon itt például az az eset, amikor Tersztyánszky – úgymond – megkísérelte betartatni egyik korábbi parancsát, melynek értelmében a sürgős aratási munkák idejére a vásár- és ünnepnapok pihenőnapok felfüggesztettek.⁴⁶ A kormánybiztos – hogy a lakosságot mentesítse a parancs hatálya alól – befejezettnak nyilvánította az aratást. Amikor erre Tersztyánszky az összes kirendelt aratómunkást bevonultatta, Tallián báró egyszerűen visszavonta az aratás befejezését. Az ilyen és ehhez hasonló esetekből a tábornok bizonyítottan látja, hogy Tallián kormánybiztostól a katonai parancsnokságok egyáltalán nem kapták meg a megfelelő támogatást. Egyébként pedig véleménye szerint a költséges kormánybiztosi intézmény föltétlenül megreformálásra szorul, mivel adott szervezeti formájában nemcsak hogy haszontalan, de felesleges súrlódások gerjesztésével hátráltatja a szolgálat érdekeinek érvényesítését. Hozzáteszi még mindehhez, hogy az alatt a tíz hónap alatt, amit az északi hadszíntéren eltöltött, soha egyetlen kormánybiztost sem látott, és meggyőződött arról, hogy ezen intézmény nélkül a legjobb együttműködés érhető el a lakossággal. Tersztyánszky idézett soraihoz Frigyes még hozzáteszi a katonák egyik fő vádpontját Tallián báróval szemben: a kormánybiztos megsértette a titoktartást, midőn a Szerémség bizonyos részeinek kiürítését előkészítendő, területileg illetékes kollégáival tudatta, hogy „bizalmas értesüléseket”

⁴³ Uo. Kundmann naplója szerint Conrad 1915. október 7-én délelőtt járt az uralkodónál. „(...) von uns sind die Details der Übergänge [az időközben sikeresen végrehajtott dunai átkelésről volt szó – P. F.] gearbeitet. Tersztyánszky hat das gemacht, hat es sehr gut gemacht. Wie das Wort "Tersztyánszky" gesagt, entstand eine Pause. (...)”.

⁴⁴ Aligha szükségeltetik túlzott bátorság ahhoz, hogy Conrad határozott fellépését sejtjük Tersztyánszky végleges nyugdíjaztatásának elmaradása mögött.

⁴⁵ KA MKSM 69-3/42-9 ex 1915.

⁴⁶ K. u. K. Armeegruppe G. d. K. v. Tersztyánszky Op. Nr. 3418. (1915. augusztus 4.)

kapott egy küszöbön álló katonai akcióról.⁴⁷ Ezzel pedig súlyosan veszélyeztette a Szerbia elleni hadjárat sikerét, azaz nyilvánvalón alkalmatlan posztjának betöltésére. Mindezek alapján az AOK nem elégszik meg a Tersztyánszky által szorgalmazott „megreformálással”, hanem javasolja a magyar miniszterelnöknek a kormánybiztosi intézmény megszüntetését.

Másrészt Frigyes fölhívja a figyelmet egy új, eddig nem szereplő körülményre. Arra, hogy a dolgok pillanatnyi állása szerint Tallián báró, aki az újonnan megalakult 3. osztrák-magyar hadsereg parancsnoksága mellé van beosztva, a Szerbia ellen felálló szövetséges hadseregcsoportot irányító Mackensen vezértábornagy törzse felé is ellátna jelenlegi beosztását. Mindez azzal a kellemetlen következménnyel járna, hogy a balkáni hadműveleteket irányító német főparancsnok *közvetlenül* (azaz az AOK-t kikapcsolva) *érintkezhetne a magyar kormányzattal*. Mindez a főherceg szerint további nyomós okot jelent a kormánybiztosi intézmény elhagyására, hiszen annak hiányában a német főparancsnokság kénytelen lenne az AOK által delegált vezérkari tiszttel tartani a kapcsolatot.

Sajnos, a Tiszának küldött javaslat szövege a vonatkozó aktákban nem maradt fenn, ám a katonai oldal érvelése megtalálható abban a dokumentumban, amelyet Frigyes a magyar miniszterelnök szeptember 15-i két levelére válaszként elküldött.⁴⁸ Ebben újólag leszögezi, hogy az AOK véleménye szerint a kormánybiztosi intézmény jelenlegi formájában nem felel meg a vele szemben támasztott követelményeknek, megszüntetése nem hogy nem okozna gondokat, hanem határozottan előnyös lenne mind a hadviselés, mind Magyarország érdekei szempontjából. Ismét megemlíti, hogy Észak-Magyarországon az elmúlt (1914/15-ös) télen milyen simán mentek a dolgok, mivel semmiféle kormánybiztos nem közvetített a katonai és a civil intézmények között. (Ezt az érvet bizonyára a fentebb már említett Tersztyánszky-jelentésből emelhetette ki, még hozzá – mint látni fogjuk – kellő ellenőrzés nélkül.). Ami pedig Tallián báró alkalmatlanságát illeti, a már ismert esetek megismétlésével úgy vélekedik, „hogy mind az állam és a hadsereg praktikus érdekeinek, mind a kormánybiztos úr személyes érdekeinek (kinek lojális szándékait és dicséretre méltó buzgalmát én persze nem akarom kétségbe vonni) leginkább az válna a javára, ha a magyar királyi kormánybiztosi intézmény megszüntetésre kerülne.”

Mint az várható volt, a magyar kormányfő a katonák érveit egyáltalán nem találta meggyőzőnek. Válaszának⁴⁹ mondanivalója határozottan elutasító mind a megtámadott intézmény, mind a megtámadott kormányhivatalnok vonatkozásában. Ő a maga részéről a kormánybiztosok működését alapjában hasznosnak ítélte, Észak-Magyarországon (ahol a főherceg információival ellentétben igenis működött ilyen megbízott) éppúgy, mint Dél-Magyarországon, ahol a háború első hónapjaiban olyan sok megoldandó probléma merült fel, hogy ha akkor nem lett volna már funkcióban kormánybiztos, bizonyosan ki kellett volna nevezni egyet. Egyébiránt Tisza érzékeltette, hogy Tallián báró felmentését már csak személyes okból sem volna hajlandó elfogadni. Az volt a

⁴⁷ 3. AK., K.Nr. 109/30. (1915. szept. 13.)

⁴⁸ AOK Flg.(E). Nr. 408/15. Az irat kelte 1915. szeptember 25.

⁴⁹ Uo. Az irat kelte 1915. szeptember 27.

véleménye ugyanis, hogy a kormánybiztost ért támadások jelentős részben azért következtek be, mert a nevezett teljes mértékben az ő (azaz Tisza) intenciói szerint járt el, sok esetben akkor is, amikor személyes meggyőződése esetleg közelebb állt a katonákéhoz. Ezért igazságtalan lenne bünbakot csinálni belőle csak azért, mert híven ellátta megbízatását. Mielőtt bárki élne a gyanúperrel, hogy a kormányfő csupán mentséget próbált kreálni közeli bizalmasa számára, csökkentvén annak felelősségét a kialakult helyzetért, érdemes idézni egy jó egy esztendővel korábban keltezett levélből, amelyet Tallián kormánybiztos írt Tiszának:

„Mult hó 30-án kelt becses leveledre érzem válaszolnom kell, mert abból kettőt vélek kiolvasni, i azt, hogy a túszok kérdésében nem képviselem álláspontodat kellő erélylyel és talán *contrecoeur*⁵⁰ is, másrészt, hogy a polgári hatóságokkal nem tartom fenn a munkatársi és bajtársi viszonyt és nem engedem őket közvetlenül a katonai hatóságokkal tárgyalni. Amidőn a megbizatást megtisztelő bizalmatokból elfogadtam, éreztem annak súlyos felelősséggel járó voltát, sohasem gondoltam azonban arra, hogy oly nehéz legyen, amint azt az élet adta, legkevésbé gondolhattam arra, hogy puffer leszek a kormány és katonaság között; te úgy véled, hogy túl enyhén képviselem intencióidat, míg a katonaság azon panaszkodik, hogy túl erősen teszem azt s így áll elő az, hogy a két homlokegyenest egymással ellentétben álló egyes kérdésben egyik fél sincs eljárásommal megelégedve. (...)”⁵¹

Teschben az AOK-nál a miniszterelnöki válasz megismerése után többé már nem láttak esélyt a kérdés ilyenformán történő elintézésére. Ezért az egyedüli, valóban kompetens fórumhoz fordultak: Frigyes főherceg a kormánybiztosi intézmény megszüntetésének kérdésében uralkodói döntésért folyamodott.⁵² Ferenc Józsefnek néhány héten belül tehát másodszor is foglalkoznia kellett ezzel az immár tengeri kígyó hosszúságúvá duzzadt ügyvel. Ha a katonák abban reménykedtek, hogy ezúttal érveik meghallgatásra találnak, csalódnuk kellett. Az uralkodó, közvetve, ismét Tisza javára döntött: elrendelte, hogy az ügyet rövid úton zárják le.⁵³ Ez természetesen egyenértékű volt az AOK javaslatainak visszautasításával. Az előzmények ismeretében tulajdonképpen aligha lehetett mást várni: a kormánybiztosi intézmény létesítéséről a magyar országgyűlés által alkotott és a király által szentesített törvény rendelkezett. Ennek megváltoztatása még a megfelelő uralkodói szándék esetén sem ígérkezett volna könnyű feladatnak. Ami a személyi kérdést illeti, Ferenc József egyszer már Tisza álláspontját tette a magáévá, ha konzekvens akart maradni, ezúttal sem tehetett egyebet.

Október elejére tehát végérvényesen lezárult az eredetileg Tersztyánszky–Tallián afférnak indult, ám csakhamar a *hadsereg kontra politika* ügy egyik epizódjává fejlődött konfliktus. Az igazi vesztes, a leváltott lovassági tábornok sorsa – mint láttuk – már szeptember 19-én eldőlt. Különös módon azonban talán ő volt az utolsó, aki a felmentés tényéről értesült, méghozzá meglehetősen fura körülmények között. Az AOK ugyanis a parancsnokváltás zavartalan lebonyolítása érdekében felhatalmazást kapott az uralkodó

⁵⁰ nem szívesen (francia)

⁵¹ REZSL 44/a., 23.csomó. 28. dokumentum. A levél kelte 1914. szeptember 2.

⁵² KA MKSM 69-3/42-10 ex 1915. (1915. október 4.)

⁵³ Uo. (1915. október 7.)

katonai irodájától arra, hogy csak az általa alkalmasnak tartott időpontban hozza Tersztyánszky tudomására a döntést.⁵⁴ Így történhetett meg azután, hogy a legfőbb érdekelt csupán szeptember 25-én tudta meg a számára megdöbbentő információt, miközben Teschenből a hírek a külügyminisztérium képviselőjének az útján (és esetleg más csatornákon is) addigra már bizonyos körökhöz napokkal előbb eljutottak. Különösen kínosan érintette a felmentett parancsnokot az, hogy még a saját főhadiszállása is órákkal előbb tudomást szerzett főnöke bukásáról, mint maga az érintett. Az AOK elképzelése ugyanis az volt, hogy az általa választott pillanatban az MKSM rejtjeltáviratban értesíti Tersztyánszkyt, aki majd *ennek megérkezése után* kapja meg az AOK táviratát a leendő utód, Kövess gyalogsági tábornok várható érkezéséről.⁵⁵ Szervezési hiba folytán azonban ez utóbbi távirat érkezett meg korábban, ráadásul nyílt (azaz szabadon olvasható) formában az újvidéki hadsereg-parancsnokságra, s mivel Tersztyánszky szolgálati ügyben távol volt (az 57. gyaloghadosztályt szemlélte meg⁵⁶), nyilván pillanatok alatt elterjedt a híre a menesztésének. Drámaíró tollára kívánczozhatott a jelenet, amikor a küszöbön álló hadjárat előkészítésének lázában égő, az önmagát világra szóló siker kapujában lévőnek gondoló hadvezér váratlanul és minden előzmény nélkül szembesült a keserű valósággal. Az MKSM rejtjeltávirata minden indoklás nélkül tudatta vele, hogy öfelsége felmentette őt a 3. hadsereg parancsnoksága alól és lényegében véve rendelkezési állományba helyezte, egyúttal finoman érdeklődött, vajon hajlandó-e hozzájárulni ahhoz, hogy a felmentés „saját kérésére, egészségi okokból” történjen.⁵⁷ Aligha lehet csodálkozni azon, hogy Tersztyánszky – nyilván erősen felindult állapotban – még aznap kérelmezte azonnali nyugállományba helyezését.⁵⁸ Vélhetőleg megalázónak érezte, hogy mintegy talonba tették, aminél még a nyugdíjazás is elfogadhatóbbnak tűnhetett a számára. Ha ezt a lépést a csalódott ember heves reakciójaként magyarázzuk is, bajosan tehetjük ugyanezt kerekén egy hónappal később megismételt, határozott kívánságával, melyet Krobotin hadügyminiszternek elküldött levelében⁵⁹ fogalmazott meg. Ebben részletesen kifejtette, milyen lehetetlen helyzetbe került azáltal, hogy minden indoklás nélkül távolították el a posztjáról. A közvélemény és még a külföldi sajtó is arról suttog, hogy felmentése mögött politikai okok rejlenek, és nyíltan megnevezik azokat a politikusokat, akik miatt neki mennie kell. Mindenesetre úgy véli, hogy félreállítása nyilvánvaló intrika eredménye. Az egész levélből érződik a mélységesen megbántott és becsületében meghurcolt ember meggyőződése: számára többé lehetetlen, hogy továbbra is viselje a császár egyenruháját.

Bármennyire határozottan fogalmazta is meg Tersztyánszky végleges félreállításának szándékát, az uralkodó sem a szeptember 25-i⁶⁰, sem a megismételt kérésnek nem tett eleget, és ragaszkodott a tábornok későbbi alkalmazásához. Felmerülhet a kérdés, nem lett volna-e logikusabb teljesíteni a kétségkívül kínos szituációba hozott hűségese katoná

⁵⁴ KA KM Präs. 1915 1-163/6.

⁵⁵ KA MKSM 69-3/42-8 ex 1915.

⁵⁶ KA NL Kuttig-Domberg B/725:5.

⁵⁷ KA MKSM 69-3/42-2 ex 1915.

⁵⁸ KA MKSM 69-3/42-8ad ex 1915.

⁵⁹ KA KM Präs. 1915 1-163/6.

⁶⁰ KA MKSM 69-3/42-7 ex 1915.

kívánságát, aki – mint emlékszünk rá – amúgy sem bírja többé a Legfelsőbb Hadúr bizalmát? A történetek ismeretében úgy tűnik: igen, s hogy mégsem így történt, annak magyarázatát – mint egy korábbi jegyzetben már jeleztem – alighanem Conrad erőteljes tiltakozásában kell keresnünk. Az uralkodót nyilván elgondolkoztathatta a vezérkar főnökének meggyőződéses ragaszkodása Tersztyánszkyhoz, ezért tartotta fenn magának a lehetőséget arra, hogy a megfelelő pillanatban újabb esélyhez juttassa. Így azután meglehetősen felemás döntés született, hiszen ha Ferenc József valóban komolyan vette azokat a kifogásokat, amelyekre hivatkozva annak idején az AOK-tól a tábornok felváltását kérte, úgy hasonló megbízatásnál a nevezett a későbbiekben sem jöhetett volna szóba. De – hála Conradnak – alig fél évvel később az időközben vezérezredessé előlépett Tersztyánszky mégis csak hadseregpáncsnok lett: a felmentett József Ferdinánd főherceg helyett átvette a 4. hadsereg irányítását.

Most azonban még hátra volt a búcsú és az alkalmazkodás az új helyzethez. Nyilvánvalóan a keserű pilula valamelyes megédesítésének szándéka magyarázza Tersztyánszky felterjesztését a Lipót-rend nagykeresztjére⁶¹. A „rendelkezési állományba” tartozásnak azonban voltak anyagi vonzatai is: tisztázni kellett, milyen pótlékokra tarthat igényt a továbbiakban a leváltott tábornok. Bármennyire is különös, úgy látszik 1915 őszén Tersztyánszky helyzete rendkívülinek számított, hiszen egyébként a korábbi precedens(ek) alapján a kérdés könnyen eldönthető lett volna. Így azonban szükségessé vált a Főhadtáp-parancsnokság (AEK) állásfoglalása, amely szerint a hadipótlék (Feldzulage) 1916. február 1-ig folyósítandó, onnan kezdve már csak készenléti pótlék (Bereitschaftszulage) jár. Az ún. működési pótlék (Funktionszulage) azonban a tábornokot nem illeti meg. Alaposabb vizsgálódás után kiderült, hogy a szabályozás elég kétértelmű. Egyrészt valóban csak annak a hónapnak a végéig folyósítható ez utóbbi pótlék, amelyben a felmentésre sor került. Másrészt viszont ugyanaddig az időpontig kell kiadni, ameddig az illető a hadipótlékra jogosult. Ebben az esetben tehát az ellentmondó rendelkezések közül az AEK a Tersztyánszkyra nézve kedvezőtlenebbet tekintette irányadónak. Az uralkodó viszont úgy döntött, hogy február 1-ig kapja meg a tábornok a működési pótlékot is, azután a kérdést majd újra megvizsgálják.⁶² Az olvasó számára bizonyára csekély jelentőségű kérdés azért érdemelt külön említést, mert ebben az esetben nem a hadsereg-főparancsnokság kezdeményezése állott a Tersztyánszky számára kedvezményt jelentő uralkodói döntés mögött. Azaz elképzelhető, hogy Ferenc József utólag maga is méltatlannak érezhette a tábornokkal szembeni eljárást, és igyekezett valamelyest enyhíteni a következményein.

Tersztyánszky számára az egész ügy egyik legfőbb következménye az lett, hogy a továbbiakban személyes ellenségének tekintette Tisza grófot: karrierje kisiklásának legfőbb okát az ő beavatkozásában látta. Kettejük kapcsolatának alakulását itt nem lehet rendszeres módon tárgyalni; ennek legfőbb akadályára: Tersztyánszky életrajzának

⁶¹ Az ajánló az AOK nevében Conrad volt, mivel Frigyes főherceg éppen az olasz fronton tartózkodott, s így a már előkészített felterjesztést nem írhatta alá. Az indoklás kiemelte, hogy Tersztyánszky „igen nehéz körülmények között, csekély és túlnyomó részben népfőlkelő egységekből álló csapataival minden intézkedést megtett a szerb csapatoknak a Monarchia határain át történő előrenyomulásának megakadályozására, és céltudatos, alapos valamint átfogó munkával megteremtette az újabb offenzíva megindításának alapjait a délkeleti hadszíntéren.” KA MKSM 13-3/1318 ex 1915.

⁶² KA MKSM 69-3/42-11 ex 1915. (1915. október 19.)

feldolgozatlanságára már az uralkodó averziói kapcsán utaltam. Bizonyos támpontokat azért lehet találni. A magyar belpolitika „erős emberének”, az 1913-tól miniszterelnök Tiszának legkorábban valószínűleg az ún. *kaszinó affér*⁶³ kapcsán lehetett oka neheztelni a tábormokra. Tersztyánszkynek a háború kitörése körüli ügyekben játszott tisztázatlan szerepére korábban már szintén utaltam. Ismeretes továbbá egy levélrészlet Tisza hátramaradt iratai között, amely ugyanerre utal: „Miután nincs elég dolgom” – írja valószínűleg Buriánnak a kormányfő 1914. július 26-án –, „egy csomó időmet Tersztyánszky s vezérkari főnökének apró játékaik veszik el. E végett most beszélek Krobotinnal s ha kell Ő Felső-hez fordulok.”⁶⁴ Tersztyánszky 1914 augusztusi délvidéki szereplése, és különösen a szerb nemzetiségű lakossággal szembeni kemény fellépése azután állandó konfliktusforrás lett a magyar kormányfő és a tábormok között. Tisza nem csak antihumánusnak és törvénytelennek, hanem észszerűtlennek és egyúttal politikailag is rendkívül károsnak tartotta Tersztyánszky túszedési akcióit.

A szerb kérdés az után sem került le a napirendről, hogy a tábormokot az északi hadszíntérré vezényelték: Tallián báró és a balkáni haderő parancsnoksága között élénk levelezés folyt ez ügyben. Amikor pedig 1915 májusában Tersztyánszky visszatért a Délvidékre, várható volt, hogy a szerbekkel szembeni bánásmódról folyó polémia új lendületet vesz. Tisza nyomban a tábormok kinevezése után sietett mérsékletre inteni őt.⁶⁵ Az új balkáni főparancsnok azonban – aki az új poszttal egyben a politikusokkal folyó vitát is örökölte – ha lehet még határozottabb álláspontot foglalt el. Egy június 19-i magánleveléből⁶⁶ kiderül, hogy teljes mértékben azonosítja magát a tisztikar körében uralkodó véleménnyel, mely szerint Tisza gróf nyilvánvalóan pártpolitikai megfontolásból pártfogolja a szerb nemzetiséget. Itt is megfigyelhető az a sértett túlérzékenység, amit majd néhány hónappal később a magyar kormányfő kifogásol nála, midőn felmentését javasolja. Tersztyánszky szerint Tisza úgy gondolja: „... mi katonák egyáltalán nem vagyunk képesek a politikai viszonyokat helyesen megítélni, politikai idióták vagyunk, akiknek a bizalmatlansága a szerb lakossággal szemben beteges rögeszméken alapul!!!” A bizalmas barátinak írott levélben nem rejti véka alá a szerbek iránti érzelmeit sem: „Ideális esetben, ha ezt a kifejezést ilyen gyűlöletes dologra használnom szabad, a szerb fajzatot gyökerestül ki kellene irtani, a szerb vallást be kellene tiltani, a gazdag egyházi vagyont jótékony és kulturális célokra el kellene kobozni, az országot pedig megfelelő módon gyarmatosítani.”⁶⁷ Nem tudni,

⁶³ 1914 tavaszán egy sor becsületbeli ügy keletkezett bizonyos ellenzéki képviselők és a parlamenti őrség tisztikara között. A hadsereg és a civil politikusok közötti jó viszony elrontásával fenyegető konfliktus megoldását Tersztyánszky, mint a főváros vezénylő tábormoka vállalta magára. Határozott fellépését egyeztetette a kormányzat képviselőivel, így maga Tisza is helyeselte azt. Mikor azonban az akció nem érte el a kívánt eredményt, a tábormok váratlanul párbajra hívta ki az egyik érintett képviselőt, Szmrecsányi Györgyöt. Ezt a lépést a munkapárti politikusok értetlenül fogadták, a katonai felsővezetés pedig határozottan rosszalotta azt és hivatalos vizsgálatot kezdeményezett Tersztyánszky ellen. Az egész ügyről l. *Pollmann Ferenc*: A kaszinó-affér: honatyák kontra tisztikar. *Limes*, 1997/3., 71–86. o.

⁶⁴ REZSL Tisza István iratai 44/a., 8. csomó 75.

⁶⁵ Tisza levele Tersztyánszkyhoz 1915. május 29-én illetve június 6-én. Gróf *Tisza István* összes munkái. 4. sorozat, 3. k. Budapest, 1926., 322. ill. 352. o.

⁶⁶ Tersztyánszky levele Bolgár Ferenchez, 1915. jún. 19., HL Pers. 187

⁶⁷ Uo.

Tersztyánszky efféle nézetei mennyire voltak ismertek mások előtt. Mindenesetre a civil politikusok és a katonák között egyre markánsabban megfogalmazódó felfogásbeli különbség a szerb nemzetiségű polgári lakossággal szembeni bánásmód vonatkozásában bármikor robbanással fenyegetett. Önmagában mindez azonban talán nem lett volna elegendő ahhoz, hogy Tisza egész tekintélye súlyát latba vetve kikényszerítse a tábornok menesztését. Tersztyánszky a végzetes hibát akkor követte el, amikor – mint láttuk – Tallián báró személyén keresztül magát a kormánybiztosi intézményt vette célba és ezzel együtt magasabb fórumokat is belevont az ügybe. Ez volt az a lépés, amelyet Tisza gróf nem bocsátott meg a tábornoknak, azt tudniillik, hogy szigorúan vett politikai kérdésbe merészelt avatkozni. Ez volt Tersztyánszky tényleges "bűne", amiért mennie kellett.

Nem lehet csodálni, ha a katonák az ügyek ilyképpen történt lezárulását egyértelmű vereségként élték meg. A magyar miniszterelnök töretlen tekintélyét Teschenben már-már nyomasztónak érezték. A korabeli anekdota szerint Bolfras egy ízben a hatalma csúcán lévő Conradnak azt mondta volna: „Ausztriában most az AOK uralkodik.” Amire a vezérkar főnöke egyből rávágta: „Ugyan már – inkább Tisza!”⁶⁸ Ha mindkét állítás túlzás is önmagában, azért egyik sem teljességgel alaptalan. Annyi föltétlen bizonyos, hogy Tiszán kívül nem létezett a korabeli Monarchiában olyan politikus, aki képes lett volna dacolni a hadsereg vezetésével. Ezt a körülményt figyelmen kívül hagyni mindenesetre súlyos hibának bizonyult Tersztyánszky részéről; olyan hibának, amely kis híján a becsvágyó tábornok karrierjébe került.

⁶⁸ Az állítólagos anekdota több helyen is olvasható. Így pl.: *August von Cramon: Unser Österreich–Ungarischer Bundesgenosse im Weltkriege*. Berlin, 1920., 52. o.; *Alfred von Wittich: Feldmarschall Conrad und die Außenpolitik Österreich–Ungarns*. *Berliner Monatshefte*, 1932., 119. o.; *Peter Broucek: Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*. Bd. 1., Wien – Köln – Graz, 1980., 372. o.

Ferenc Pollmann

TO THE BACKGROUND OF CAVALRY GENERAL KÁROLY TERSZTYÁNSZKY'S REMOVAL
IN SEPTEMBER 1915

Summary

The preparations of the Austro-Hungarian Army for the new campaign against Serbia in Autumn 1915 was gravely disturbed by the unexpected and officially unexplained dismissal of General v. Tersztyánszky, just charged with the command of the 3rd Army. His release in itself shouldn't be noteworthy at all: during the First World War, the Austro-Hungarian AOK (Armeecoberkommando) frequently used the discharge as a mean of criticism against defeated warlords. In this case, however, the general's dismissal was initiated not by the High Command, but a civilian, the powerful Hungarian premier, Count Tisza. In this study, the author attempted to present the background of the whole affair in a broader context, to show the process of the deepening conflict between Tersztyánszky and the Hungarian governmental delegate, Baron Tallián, Tisza's intimate, which mainly based on the controversy about the appropriate treatment of the Serb minorities in Southern Hungary and in the occupied Serb territory. Although Tisza in his proposal of Tersztyánszky's relieving stressed the general's inability for leading an army, the very point of the matter must have been something else. Tersztyánszky tried to doubt the Hungarian government's right to limit the Army's activity, perhaps this was his main „fault”.

Ferenc Pollmann

LES DESSOUS DE L'EXEMPTION DE KAROLY TERSZTYANSZKY,
GENERAL DE CAVALLERIE, EN SEPTEMBRE DE 1915

Résumé

Au cours de la préparation de l'armée austro-hongroise contre la Serbie en automne de 1915, le roulement inattendu et officiellement pas expliqué du général Tersztyánszky, commandant récemment nommé de la 3e armée, a provoquée une confusion pas négligeable. Le renvoi d'un général en lui-même ne serait pas un événement important: au cours de la première guerre mondiale la direction de l'armée austro-hongroise marquait souvent son mécontentement de cette manière envers les chefs militaires perdants. Mais dans ce cas mentionné, le renvoi du général n'était pas pressé par la direction militaire, mais par une personne civile: à savoir le premier ministre très puissant, István Tisza.

L'auteur examine le processus de l'aggravation du conflit entre Tersztyánszky et le baron Tallián, délégué de gouvernement hongrois, confident de premier ministre Tisza, dont l'origine était la différence des opinions au sujet de la minorité serbe dans le sud de Hongrie et du traitement de la population serbe sur les territoires serbes conquis. Le premier ministre Tisza, dans sa proposition pressant le roulement de Tersztyánszky souligne qu'il juge le général incompetent pour diriger l'armée, mais en réalité, il s'agissait d'autres raisons. La vraie faute de Tersztyánszky était probablement qu'il doutait du droit du gouvernement hongrois de limiter l'activité de la force armée.

Ferenc Pollmann

ZUM HINTERGRUND DES ABLÖSENS VON KÁROLY TERSZTYÁNSZKY,
GENERAL DER KAVALLERIE, IM SEPTEMBER 1915

Resümee

Bei der k.u.k. Armee hat die, während den Vorbereitungen gegen die Serben im Herbst 1915 erfolgte, unerwartete und offiziell unbegründete Ablösung des erst kürzlich zum Befehlshaber der 3. Armee ernannten General Tersztyánszky für viel Verwirrung gesorgt. Die Ablösung eines Generals wäre ja eigentlich nicht erwähnenswert: oft hat das k.u.k. AOK sei Mißfallen gegenüber Kriegsherren, die eine Niederlage erlitten hatten, auf diese Art zum Ausdruck gebracht. In diesem Fall aber hat nicht das AOK, sondern ein Ziviler, der über einen großen Einfluß verfügende ungarische Ministerpräsident István Tisza, das Ablösen des Generals veranlaßt. Der Autor dieser Studie hat versucht die Vertiefung des Gegensatzes zwischen Tersztyánszky und dem Baron Tallián - dem ungarischen Regierungsauftragtem und gleichzeitig dem Vertrauten Tiszas - im weiten Zusammenhang zu untersuchen. (Dieser Gegensatz entstand aufgrund der Meinungsverschiedenheiten über die Behandlung der in Südungarn lebenden serbischen Minderheit, bzw. der in den besetzten Gebieten wohnhaften Serben.) Obwohl Ministerpräsident Tisza in seiner Vorlage als Grund für das Ablösen Tersztyánszkys angab, er halte diesen für die Führung der Armee untauglich, war das nicht der wirkliche Grund: Tersztyánszky hatte versucht das Recht der ungarischen Regierung, die Tätigkeit der Streitmacht einzuschränken in Frage zu stellen. Wahrscheinlich lag seine Schuld hierin.

Ференц Поллманн

К ПОДОПЛЕКЕ ОТСТАВКИ ГЕНЕРАЛА КАВАЛЕРИИ КАРОЯ ТЕРСТЯНСКИ
В СЕНТЯБРЕ 1915 ГОДА

Резюме

Во время подготовки австро-венгерской армии к наступлению против Сербии осенью 1915 года немалое смущение вызвала неожиданная и не мотивированная официально отставка вновь назначенного командующего 3 армии генерала Терстянски. Отставка одного генерала сама по себе не была бы достойной упоминания: во время первой мировой войны Верховное Командование австро-венгерской армии зачастую пользовалось такими приемами для выражения своего недовольства по отношению к высшим командирам, потерпевшим поражение. Однако в вышеназванном случае отставка генерала была произведена не Верховным Командованием, а по инициативе гражданского венгерского министра, могущественного Иштвана Тиса. Автор настоящей статьи делает попытку привлечь во внимание более широкие взаимосвязи, на фоне которых произошло это событие, и проанализировать процесс углубления противоречий между генералом Терстянски и бароном Таллиан, венгерском уполномоченным правительства – и одновременно приближенным премьер-министра Тиса, которые первоначально исходили из различий во мнениях, сложившихся в вопросе обращения с сербским меньшинством на юге Венгрии, населением, проживавшим на оккупированных сербских территориях. Хотя премьер-министр Тиса в своей пропозиции об отставке Терстянски ставил акцент на неспособности генерала командовать армией, в действительности речь шла не об этом. Терстянски старался поставить под сомнение право венгерского правительства ограничивать действия вооруженных сил, и по всей вероятности, это могло быть его настоящей „виной“.